

Toelichting van de vertaalster

Toen Frantz Fanon in 1952 zijn essay *Peau noire, masques blancs* publiceerde, was hij 27 jaar oud. Hij werd geboren op Martinique en groeide daar op in een gezin uit de zwarte middenklasse. In 1943 meldde hij zich vrijwillig aan om in het Franse Bevrijdingsleger mee te vechten voor de bevrijding van ‘zijn’ Frankrijk. In dat leger begon Fanon op pijnlijke wijze het verschil tussen wit, zwart en nog zwarter te ervaren. Frankrijk bleek in veel geringere mate en op een veel gecompliceerdere manier ‘zijn’ Frankrijk, ‘zijn’ moederland te zijn. Na de oorlog studeerde hij in Lyon: medicijnen, psychologie, filosofie. Kort na de publicatie van *Peau noire, masques blancs* werd hij *chef de clinique* van een psychiatrisch ziekenhuis in Algerije.

Het boek was aanvankelijk bedoeld als proefschrift, maar uiteindelijk wordt het een essay waarin allerlei facetten aan de orde komen, wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke. Het handelt over de vraag wat je ervaart als zwarte mens, hoe wit en zwart tegenover elkaar staan, hoe de toekomst van de relatie tussen zwart en wit eruit zou kunnen zien. De auteur maakt wetenschappelijke analyses en verwoordt persoonlijke ervaringen, citeert uit de gedichten van Aimé Césaire en past Hegels dialectiek toe op de situatie van de zwarte en witte mens. Het centrale idee is dat zwart en wit niet voluit mens kunnen zijn zolang ze tegenover elkaar blijven staan, blijven steken in these en antithese, zolang ze niet werken aan een synthese. Je verschansen in je eigen groep kan niet het einddoel zijn, al is het wel een stadium waar je doorheen moet. Maar zwarte mensen doen zichzelf eveneens tekort door zich ‘wit’ te gaan gedragen en ‘wit’ te gaan denken, door zichzelf een ‘wit masker’ op te zetten. Fanon zegt het op de hem kenmerkende, provocerende manier al meteen aan het begin van het boek: ‘De Zwarte is geen mens.’ In de conclusie klinkt daarvan een echo: ‘De Zwarte is niet.’ Waar hij dan meteen aan toevoegt

dat ook de witte mens ‘niet is’. Wie ermee volstaat zich tegen de andere groep af te zetten, die maakt het zichzelf onmogelijk om een compleet mens te worden, kapt zijn of haar individuele ontwikkeling af.

Zwarte mensen hebben soms het idee dat het boek alleen voor hen is geschreven, omdat de pijn van het zwart-zijn in een witte wereld er zo goed in verwoord staat. Maar er staat nog veel meer in. Al op de eerste pagina van het boek schrijft Fanon: ‘Waarom ik dit boek schrijf? Niemand die me erom heeft gevraagd. En al helemaal niet degenen tot wie het zich richt.’ Ik ben zo vrij aan te nemen dat hij zich toch ook tot witte lezers richt, want die moeten evengoed nadenken en iets doen – veel doen zelfs – om het door Fanon geschetste doel te bereiken. Wrang is dat het boek nog steeds zo actueel is, dat lezers van nu zich er hevig door voelen aangesproken. De problemen die erin worden benoemd, zijn nog lang niet opgelost.

Het essay verdient het om in zijn geheel te worden gelezen. Wie zich beperkt tot het relaas van Fanons persoonlijke en voor vele zwarten maar al te herkenbare ervaringen, sluit zich af voor het toekomstperspectief dat hij schetst. Dat perspectief verwoordt hij, zoals reeds opgemerkt, vooral in de inleiding en in de conclusie. Wie zich anderzijds beperkt tot zijn analyses van bijvoorbeeld verlatingsangst en oedipuscomplex, dreigt de concrete pijn van het zwart-zijn uit het oog te verliezen.

Het essay is bijna zeventig jaar oud. We vinden er het woordgebruik in terug van die tijd: *noir* én *nègre*. Er was onlangs nogal wat te doen over de vertaling van *The Fire Next Time* van James Baldwin, ook een ouder boek, ook geschreven voordat de term *negro* midden jaren zestig in de ban werd gedaan. Binnen en buiten vertalerskringen is uitvoerig over dit probleem gediscussieerd: in hoeverre moeten termen die tegenwoordig als taboe gelden uit de vertaling van een ouder boek worden geschrapt, in hoeverre moet een boek als een tijdsdocument worden gezien. Het positieve is dat zo’n conflict uitnodigt tot heftige debatten.

Toen uitgeverij Octavo het contract voor een Nederlandse editie tekende met de Franse uitgeverij van Fanon, omvatte dat contract de voorwaarde dat de rechthebbenden van Fanon, diens dochter en zoon, hun toestemming moesten geven aan de Nederlandse vertaling. Het duurde even voordat die toestemming er kwam. In de eerste versie van de Nederlandse vertaling was het woord *nègre* vaak als zwarte vertaald. Toen bleek dat de erfgenamen wilden dat strikt aan de termen in het origineel zou worden vastgehouden. Ze gaven er een beknopte motivatie bij: geen verhullen van de realiteit en het geweld van taal, geen eufemismen, geen aanpassing aan de hedendaagse moraal en sociale context. Dit is niet een achteloos verkondigde oekaze. De Fondation Frantz Fanon, waarvan de dochter de directrice is, staat midden in het politieke debat, organiseert symposia, deelt prijzen uit en zet zich in voor politiek gevangenen. Vertaalster en uitgeefster konden begrip opbrengen voor de redenering van de erfgenamen. Frustrerend was wel dat de rechthebbenden tevens stipuleerden dat een nawoord ongewenst was. Nu is het gebleven bij een korte verklarende opmerking over de vertaling in het colofon. Deze tekst op de website van Octavo dient alsnog als uitgebreide toelichting, al blijven we het betreuren dat Fanons tekst in het boek ‘kaal’ is gepresenteerd.

Er verscheen eerder een Nederlandse vertaling van dit boek: *Zwarte huid, blanke maskers* uit 1971 (uitgeverij Van Genneep). De titel van de nieuwe vertaling – *Zwarte huid, witte maskers* – is niet alleen gekozen bij wijze van gratuit onderscheid. Er is in het Nederlandse spraakgebruik een verschuiving gaande van *blank* naar *wit*. Het woord *blank* heeft een connotatie die gekoppeld is aan kolonialisme, aan de superioriteit van het ene ras ten opzichte van het andere. In de nieuwe vertaling is *blank* afgewisseld met *wit*, om toch een band te houden met het taalgebruik uit de tijd waarin het boek werd geschreven. Wat me in de oude vertaling opviel, was dat *noir* vaak is vertaald als *neger*. Verder was er in de jaren zeventig kennelijk geen toestemming van rechthebbenden nodig,

want daarover staat niets in het colofon, en mocht er een inleiding worden toegevoegd.

Dat het essay dateert van decennia terug, blijkt uit meer dan het woordgebruik. Fanon schrijft meestal vanuit een mannelijk perspectief ('de viriliteit van de Martinikaan'), terwijl we tegenwoordig de voorkeur geven aan genderneutrale formuleringen. In het hoofdstuk dat hij wijdt aan de analyse van *Je suis martiniquaise*, het sterk autobiografisch getinte boek van Mayotte Capécia, laat hij zich tamelijk afstandelijk en ironisch uit over de zwarte vrouw die zich wil 'witwassen' door een relatie aan te gaan met een witte man en door de kost te verdienen als wasvrouw. Naderhand is onder anderen door zwarte schrijfsters – Maryse Condé bijvoorbeeld – kritiek geleverd op zijn enigszins laatdunkende houding. Als tijdgebonden element noem ik tot slot Fanons afwijzing van homoseksualiteit: op Martinique is homoseksualiteit iets onbekends, betoogt hij, net als het oedipuscomplex; het staat hem tegen, een man te horen zeggen dat hij een andere man seksueel aantrekkelijk vindt.

Zo zijn er verschillende onderdelen die vragen om een nadere uitwerking of actualisering. Hopelijk blijven de lezers niet daarbij steken, maar verdiepen ze zich in wat Fanon schrijft over antisemitisme, fenomenologie, psychopathologie en nog zoveel meer. Velen hebben zich laten inspireren door zijn ideeën en er is uitvoerig op voortgebouwd. Een tamelijk recent voorbeeld is het uit 2013 stammende *Critique de la raison nègre* van Achille Mbembe, vertaald door Katrien Vandenberghe en ondergetekende als *Kritiek van de zwarte rede* (Boom, 2015). Mbembe waarschuwt daarin voor heropleving van racisme in een bredere betekenis: als de uitbuiting van de ene mens – van welk 'ras' ook – door de andere, een uitbuiting die mogelijk wordt gemaakt door het kapitalistische systeem. In de boeken van Mbembe is Fanon nooit ver weg.

Frantz Fanon bleef schrijven en dat resulteerde na *Peau noire, masques blancs* met name in *Les damnés de la terre* (1961), een leidraad voor veel antikolonialistische en bevrijdingsbewegingen. Als psychiater verrichtte hij

baanbrekend werk door diagnostische tests en behandelingstherapieën aan te passen aan de culturele achtergrond van zijn patiënten, en door in de psychiatrische kliniek het hiërarchische onderscheid tussen behandelaars en behandelenden te doorbreken. Vervolgens deed hij actief mee aan de vrijheidsstrijd van de Algerijnen. Maar veel tijd was hem niet gegeven: hij overleed op zesendertigjarige leeftijd aan de gevolgen van leukemie.

Jeanne Holierhoek